

annyi eltérés az anyagi kultúra bizonyos elemeiben, mint épp itt. A műveltség más ágaiban viszont ez a táj egységesnek mondható. E kérdéskör szempontjából érdekes már az első – a századforduló településszerkezetét vizsgáló – térkép is. Eszerint egész Vajdaságra jellemzők a tanyák, de ezek sűrűsége változó és a települések egynémelyikén a lakótelken kívül istállók, csűrök, rakodók is vannak. Minimális számú tanya volt a századfordulón Doroszlón, Tordán, Pacséron és Ittabén. Topolyán, Feketicsen és Piroson nemcsak jelentős volt a tanyák száma, hanem a csűrök, istállók a lakótelken kívül álltak. Hogy a tanyák és a második beltelek milyen kapcsolatban voltak azt további kutatásoknak kell tisztázniuk akár csak azt, hogy mi szükség volt arra, hogy a tanyákon kívül még külön istállók, rakodók is legyenek.

A 77. és 78. számú térkép elemzése is izgalmas kérdéseket vet fel. A gabonátárolásnak ennyiféle lehetőségét sehol sem alkalmazták, mint területünkön. Használták itt a gabonásvermeket, a vesszőkast, rekesztéket a kamrában, a boglyaformájú gabonást, a szántalpas hambárt, egyéb gabonátároló építményt. Piroson például körteformájú gabonásvermet, boglyaformájú gabonást, a szántalpas hambárt is használtak, a közeli községben, Temerinben viszont csak a vermet ismerték, a búzát leginkább zsákokban tartották. Érdekes, hogy a két székely faluban – Hertelenden és Székelykevényen – másképp tárolták a búzát. Vojlovicán a kamrában álló rekeszték-

ben, Hertelendyfalván pedig vesszőkastban. A hambár, hambár megjelölését – az atlasz tanulsága szerint – Temerinben, Pacséron, Kupuszinán, Topolyán nem ismerik, pedig az újabb adatok azt bizonyítják, hogy ezekben a községekben is így nevezik a gabonátárlót. Észak-Bácska területén a különálló gabonátárlókat általában csak így nevezik. Penavin Olga és Matijevis Lajos székely szójegyzékében is megtalálható a szántalpas hambár címszó. A gabonátárlók formája a vajdasági településeken rendkívül változatos, amit a térképek is igazolnak. Az ezzel kapcsolatos adatok némi módosításra szorulnak. Azt a kérdést, hogy területünkön miért éltek a gabonátárolásnak e sokféle lehetőségével, további kutatással kell tisztáznunk. Mindenesetre izgalmas feladat lenne a vajdasági kutatók számára, hogy e kérdéskörre választ adjanak. A szántalpas hambárok balkáni eredetét Füzes Endre korábbi tanulmányaiban már körvonalazta, újabb adatokkal azonban e kérdéskör is finomítható.

A *Magyar néprajzi atlasz* adatai a vajdasági néprajzosok számára megkerülhetetlenek. Az itteni szakembereken áll a továbbiakban, hogy ezt a gazdag forrásanyagot hogyan aknázzák ki, milyen további kutatásoknak lesz a kiindulópontja. Az azonban jó lenne, ha a Vajdasági Múzeum szakemberei a többi itteni kutatóval közösen megbeszelnék, mire hasznosíthatók az atlaszban feltárt adatok.

BESZÉDES Valéria

NYELVÉSZET ÉS TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ I–II.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Membrán Könyvek c. sorozatának
15. kötete. Budapest 1985

A tömegkommunikációs médiumok behatoltak „az otthoni bensőségesség utolsó menedékhelyébe is, (...) a háló bezárult, s benne hasztalanul ficáncol az ember”¹ – írja Danko Grlić A televízió mint ideológia című tanulmányában –,

ezért nem mellékes kérdés a „termelt” események tálalása, a világ bizonyos

¹ I. m. (In: Művészet, esztétika, tudomány, Forum, Újvidék, 1986, Válogatott esztétikai írások, 108., Epikurosz Könyvek 2.)

koncepció alapuló átértékelése, az ideológiai tényező, mint a társadalmi-gazdasági determináltság kifejezője, a tömegkommunikáció nyelve és az esztétikum, amely szintén igen fontos szerepet kap, mintegy közvetítő kapocs a kognitív megértésben és a hatás felvételében. „A közlési folyamat lényege, hogy a közlő tudattartalmának bizonyos értékei tárgyiasult formájukon keresztül az átvevő számára érzékelhetőkké és értelmezhetőkké válnak s tudatvilágának részeivé szerveződhetnek. A közlési folyamatban (...) tudatbeli értékek keletkeznek az átvevő feldolgozó és felhasználó tudatában és személyiségében”² – állapítja meg Kovács Máté *Közlés és közművelődés c. tanulmányában*, s itt lép be a ki-miről-mit-kinek-miért kérdéscsoportba a nyelvi és tömegkommunikációs szempontból nagyon lényeges hol-hogyan-miképpen hármasa.

A tömegkommunikációról sokan és sokszor írtak már, de olyan könyv, amely a gazdag elméleti anyagot legalább annyira bő példaanyaggal illusztrálta volna a Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. megjelenéséig, nem született. Grétsy László szerkesztő szerint is szükség mutatkozott „egy olyan műre, amely – ahogyan az Előszóban írja – egyesíti, egyaránt kamatoztatja a nyelvészetnek és a tömegkommunikáció-kutatásnak az eddigi eredményeit” (5). A tanulmánykötet, érzésem szerint, teljes mértékben eleget tesz a szakmabeliek elvárásainak, hiszen további kutatásra ösztönöz, ugyanakkor az édeklődő, a téma iránt fogékony olvasó igényeit is kielégíti, mert az elméleti fejtegetésekből és a sok-sok példából bizonyára rengeteget tanulhat. Nagyon hasznos, tanulságos könyv a Nyelvészet és tömegkommunikáció, s jó volna, ha mindazok elolvassák, akiknek hivatásuk a tájékoztatás. A sajtó, a rádió és a televízió munkatársainak, az újságíróknak, bemondóknak, szerkesztőknek mindenképpen tisztában kell(ene) lenniük az írott és a beszélt nyelv közötti, elsősorban mondattani különbségekkel,

hiszen nemcsak a nyelvhelyességi hibák, a helytelen, magyartalan, pongyola megfogalmazás nehezítheti a megértést, hanem az is, ha nem fordítunk kellő figyelmet a tömegkommunikációs médiumok sajátos nyelvhasználatára. Nem elég csak azt tudnunk, figyelmeztet Buda Béla, hogy mindegyik a „hivatalos, kanonizált értelmiségi dominanciájú köznyelvet használja” (11). A szerző (II. 3–29.) – pszichológus lévén – a tömegtájékoztatás nyelvének kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátosságait vizsgálva négy nyelvész szerzőtársával együtt arra törekedett, hogy egymáshoz közelítse „az eddig többé-kevésbé párhuzamosan futó, de csak ritkán találkozó s így egymás eredményeire csak kevésbé építő nyelvészeti, illetve pszichológiai, szociológiai aspektusú kutatásokat” (5). Ez a tanulmánykötet egészét tekintve sikerült is, noha Buda maga is elismeri, hogy elméleti szakember lévén a tömegkommunikációs médiumok nyelvének behatóbb vizsgálatára – megfelelő társadalmi beszédhelyzetekben felvett összehasonlító szövegek és más országok tömegkommunikációs gyakorlata ismeretének hiányában – nem vállalkozhat. Általánosnak mondott megfigyeléseit (főleg a sajtó, a tévé és a rádió nyelvére vonatkozóan), ennek ellenére bőven kamatoztathatjuk a gyakorlatban.

A második kötetben még három nyelvész tanulmánya kapott helyet: Heltainé Nagy Erzsébet *A megszólalás kulcsa* a második embernél van (*Gondolatok a szóbeli tömegkommunikációról* a befogadó oldaláról nézve, II. 31–72), Huszár Ágnes *A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana* (II. 73–119) és Kemény Gábor *Kép és kommunikáció* (II. 120–207).

Heltainé Nagy Erzsébet tanulmánya bevezető részében a nyelvészet tudományközi kapcsolatairól, a kommunikációelmélet létrejöttéről ír, majd áttér arra a vizsgálatási területre, amellyel

² I. m. (In. *Nyelv és kommunikáció I. A MRT TK kiadása, Bp., 1969, 110.*)

bővebben kíván foglalkozni, ez a beszédbeli kommunikáció jellemzése a „másik ember” felől nézve.

A kommunikáció autonóm, nélkülözhetetlen komponense az „encoder” mellett a „decoder”, hiszen a „vevő” és a „csatorna” megfelelő működése nélkül az „adó” nem képes üzenetét továbbítani. A beszédbeli kommunikáció nyelvi jellemzésével kapcsolatban az utóbbi időben számos írás jelent meg, elég ha csak a Tömegkommunikációs Kutatóközpont sorozataira gondolunk. A „második személy” sajátos szerepével már jóval korábban is foglalkoztak, gondoljunk csak a beszédaktus-elmélet egyik legkorábbi képviselőjére, Karácsony Sándorra. Őt idézik a téma későbbi alapos ismerői (Fabricius, Terestyéni, Szecső), s továbbfejlesztik az ún. „egypillérű” modellt, megállapítva, hogy a sajátosan emberi jelenségek mindig legalább két ember relációjában, egymáshoz való kölcsönös viszonyulásában mennek végbe” (48).

Heltainé Nagy Erzsébet tanulmánya második felében összefoglalja a tömegkommunikációs szakirodalom eddigi eredményeit, szól a tömegközlés közönségéről, a visszajelzés lehetőségéről, majd az Összegezésben megállapítja, hogy „valamely tömegkommunikációs forma annál sikeresebb, minél közelebb áll a hagyományos, közvetlen kommunikációhoz. Minél inkább érdekeltnek érzik magukat a befogadó közönség tagjai a kommunikációs szituációban, annál sikeresebb a kommunikáció” (71).

Huszár Ágnes A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana c. tanulmánya konkrét szövegelemzésekre épül, éppen ezért rádiós, tévés berkekben minden bizonnyal nagy érdeklődésre tarthat számot.

Huszár a téma alapos ismerője, aki a külföldi nyelvészeti kutatásokra és publikációkra, valamint a magyarországi felmérések anyagára támaszkodva fogalmazza meg a rádió és a televízió nyelvére, a nyelvi normára vonatkozó nézeteit. Megállapítja, hogy a beszélt, illetve

az írott nyelvi norma sajátosságait le kell írni, tisztázni kell a kettő közötti különbséget, amely „legnyilvánvalóbban a változatok, a lexikai és grammatikai szinonimák megválasztásában nyilvánul meg” (85). A hivatásos beszélőnek az ápoltság magyarázatát kell(ene) használnia, s lehetőleg kiiktatnia beszédéből a tájnyelvi és csoportnyelvi elemeket, hiszen az általa képviselt beszédeszmény akarva-akaratlanul hat a nézőre, hallgatóra. Ez a hatás a szóhasználatban éppúgy megnyilvánul, mint a mondatépítésben vagy a szövegegyeztetésben. A leírt szövegek ilyen szempontból kevésbé veszélyesek, hiszen van időnk ügyelni megszerkesztésükre, viszont a spontán beszéd rengeteg hiba forrása lehet; a szerző számba is veszi a legjellegzetesebbeket. Hibának tartja a javítást, a kiegészíthetetlen hiányos mondatokat, az egyeztetés hiányát. Példákkal illusztrálja, hogy a kötőszó nélküli összetett mondatok igen gyakoriak a beszélt nyelvben, de sűrűn előfordul az előbbivel ellentétes jelenség, a kötőszóhalmozás is. Az ismétlés, ha funkciója van, nem tekinthető hibának, csak úgy mint a beékelődés, hiszen mindkettőnek igen nagy szerepe van a szöveg tematikai egységének erősítésében. Nagyon fontos, hogy az információ megfelelő formában jusson el a „vevő”-ig, mert a rosszul megszerkesztett mondatok sokszor félrevezetnek bennünket, nehezítik a megértést, vagy teljesen értetlenné teszik a szöveget. Joggal állapítja meg a szerző, hogy nyilván a tájékoztatásban is kereshetjük tájékozatlanságunk okát.

Kemény Gábor Kép és kommunikáció c. tanulmánya szintén a sajtóból, a rádióból és a tévéből vett bő példamagyarázattal támaszkodva a nyelvi képek csoportosításával foglalkozik, ezen belül pedig részletesen tárgyalja az eredetiségük foka, a képesség mértéke szerint a tömegtájékoztatás nyelvében előforduló típusokat: köznyelvi képek, exmetaforák, eredeti képek. Legtöbbet a közismert és eredeti határvidékén lévő át-

meneti státusú képek létrehozásának két útját foglalkozik: a megújítással és a „rájátszás”-sal.

Michael Riffaterre-re utalva megállapítja, hogy „megújításkor a szemantikai mozgás visszafelé: a fogalmi felől a vizuális, az elvont felől a konkrét, a sztereotíp felől az egyszerű felfedezésszerű felé halad” (136). Íme néhány sikerültebb példa Kemény sajtónyelvi gyűjtéséből: „A tókés európai országokhoz képest is emelt g y e r m e kfóvel járhatunk”. (138); Őrségváltás – váltás nélkül...” (142); „Valódi perzsavásár (... helyszíni tudósítás a teheráni közállapotokról)”, (149).

Régi és új, ismert és ismeretlen határsávjába tartoznak még a megújításon kívül a „rájátszás”, pontosabban a direkt vagy indirekt idézetek, célzások, utalások. Pl. „Tévedni elnöki dolog” (179); „Egy kínai Londonban” (181); „Három vas a tűzben!” (184). Kemény tanulmányának harmadik nagy részegysége (A nyelvi képek típusai a képzettartalom elevensége szerint és a Közismert és eredeti határvidékén mellett) A kép mint formateremtő elv a címadással foglalkozik.

Utoljára szólok a leghosszabb tanulmányról (az egész első kötetet kitölti), amely mind terjedelme, mind tartalma miatt bővebb, részletesebb ismertetést igényel. Wacha Imre tudományos dolgozata (Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban, I. 7–246) eddigi kutatásainak, vizsgálódásainak összefoglalása. Tudjuk, hogy a szerző évtizedek óta foglalkozik a rádió nyelvvel, a rádióbemondók képzésével, így megállapításai, elemzései talán a lelegevenebbül kapcsolódnak a beszélt nyelvi szituációkhoz, s útbaigazítást jelenthetnek mindazoknak, akik szívügyüknek tekintik a helyes kiejtést, a „fültre írt szövegek” jó interpretálását.

Wacha művében főként az informatív stílussal foglalkozik, s elsősorban a hangzásforma felől vizsgálja az elhangzó beszédet. Megállapítja, hogy a két nagy

hangzási stílus kategória (az irodalmi igényű beszéd és az informatív stílus) szétválik annak ellenére, hogy közöttük igen sok az átmeneti fokozat. A különböző beszélt nyelvi stílusrétegeket is számba veszi, s az informatív stíluson belül egy-egy részfejezetet szentel az igényes, irodalmi nyelvi kiejtésnek és beszédnek, a közlő prózai beszédstílusnak, a közéleti stílusnak, a tömegkommunikációs stílusnak, a köznyelvi beszédnek, a nyelvjárásiás színezetű, valamint nyelvjárásiás beszédnek és a vulgáris illetve a pongyola beszédnek. A bő példaanyag a rádió és a televízió elhangzott műsoraiból való (A hét, Csúcsforgalom, Ötödik sebesség, Kapcsoltam, ...). A könnyebb megértést szolgálják hangszalag híján a „kották”, amelyek nagy segítséget nyújtanak a kiejtési problémák pontosításakor illetve javításakor. A kottaolvasás sem jelent különösebb gondot, hisz aki átrágya magát a könyvön, és a példamondatok részletes elemzésébe fog, az már bizonyára rendelkezik annyi előtudással, hogy megérti a terminus technicusokat, aki nem, azt majd útbaigazítják és további munkára ösztönzik a szövegek szakirodalmi utalásai. Ez a tanulmánykötet szakkönyv, nem sülyedhet a népszerű összegezés szintjére.

Az informatív stílust taglalva Wacha igen nagy teret szentel az akusztikum fő meghatározóinak; külön foglalkozik a kommunikációs helyzettel, a szövegtípussal, illetőleg a beszélőnek a szöveghez való viszonyával és az írott szöveg megszólaltatásával kapcsolatos akusztikus szándékkal. Tanulmánya 4. fejezetében (A természetes előszó és hangzása a rádióban és a tévében) rendkívül pontos megfigyelései révén nagyon sok hasznos gyakorlati tanáccsal szolgál elsősorban a riporttereknek, műsorvezetőknek, de mindazoknak, akik a normatív beszédre törekedve legalább az igényes standardnak megfelelően kívánják formába önteni gondolataikat.

A Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. szerzői a tömegkommunikációs

eszközökkel kapcsolatos kommunikáció-elméleti, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, nyelvészeti kutatások előzményeiről, mai állapotáról írnak, de nem tekintik lezártnak, befejezettnek a témát, hiszen a vitás kérdések megoldása még várat magára, további gondol-

kodásra, kutatásra ösztönöz; ezért is reméljük, hogy ezt a kitűnő könyvet még jónéhány ilyen vagy hasonló követi majd.

TURI Márta